

ЗАБРАВЕНОТО И НЕЗАБРАВИМОТО У БОРИС ШИВАЧЕВ

Дженио Василев

I

И досега името на този български писател стои в съзнанието на читателя обкръжено с романтичен ореол. По-старите са го позабравили, по-младите знаят малко за него. Но красивият му приключенски живот и развълнуваното му свежо творчество продължават да будят спомена за една малка бляскава звезда на нашия литературен небосклон, угаснала, преди да разгори своя ярък пламенен светлик.

Обикновено писателят остава да живее с творческото си дело, чрез своите произведения. Но Шивачев живее не само с книгите си — неговият жизнен път и личната му съдба привличат и до днес интерес и любопитство, вълнуват с драматичните си перипетии, разгарят благородни чувства и страст към големи и смели дела. Кой знае! Може би сега, ако беше оцелял, в солидната си възраст от седем десетилетия писателят щеше да се усмихва снизходително на преживяното, да прелиства своите книги с критичния поглед на големите си кафяви очи, да се радва на признание и слава. И все пак не мога да си представя Шивачев стар, улегнал и самодоволен. Той е от онези личности, които съдбата изстрелва като ракети — да прелетят, да осветят пътя си и да изчезнат. Живот-миг, живот-светкавица. Макар жесток и мъчителен, неговият край някакси логично завършва един жизнен цикъл, обречен на трагична развръзка още от своето начало. Така писателят остана в нашето съзнание завинаги млад и завинаги проникнат от онзи „дух свободен, дух за борба“, който още от Ботев та до наши дни разпалва благороден гняв в сърцата и който е най-скъпото ни национално достояние.

Роден в Плевен през 1902 г. в семейството на патриотичен офицер, у когото живеят още духът и традициите на Възраждането, малкият Борис следва преселенческият път на семейството: от Плевен — в Ловеч, от Ловеч — в Ямбол, от Ямбол — отново в Ловеч. Това са години на изпитания за целия български народ — Балканската и Междусъюзническата война, непосредствено след това — Първата световна война. И в тези сурови паметни години будното дете търси истината, живее с болките и грижите на семейството и на народа. В своя „Опит за автобиография“, писан вече в зряла възраст, Шивачев изповядва: „По време на Балканската война, когато баща ми беше на фронта, страхувах се много да не го загубя. Молах се на бога да го запази. Ала моите молитви като че ли не ме успокояваха. Всеки ден гинеха толкова добри хора. Ако имаше бог, нима той би допуснал подобно убийство. И ето, аз възнегодувах против него. Моята детска съвест се беше разбунтувала. Аз бях станал безбожник. . .

По-късно гладният и печален вид на толкова сръбски и румънски пленници ме накара да стана антимилитарист. И не само това: причините бяха много и дълбоки. Мизерствуваха не само пленниците. Мизерствуваше целият български народ. И когато на фронта умираха, а в тила гладуваха, спекулантите грабеха най-безсъвестно. Моята юношеска съвест търсеше справедливост. Ала справедливостта бе изчезнала заедно с моите първи детски години. И ето че се разбунтувах. Отново намразих войната. И всички онези, които я поддържаха. Атеист и антимилитарист, аз бях на две крачки от анархизма.“

Всъщия „Опит за автобиография“ Шивачев припомня своя произход по бащина и майчина линия. И все ми се струва, че онази живописна характеристика, която прави той на своите прадеди, предопределя сякаш и неговата съдба. Неспокойният скитнически и бунтовен дух на бащиния род буквално ще се разрази в талантливия потомък: разумното и аналитично начало на рода му по майка ще го дари с такт и със способността да гледа с ясен поглед на действителността. „От майка си аз съм наследил моята способност към анализа и спокойното преценяване на фактите, доколкото това ми позволява романтичното и бунтовно начало, което съм наследил от баща си.“

Макар и роден в Плевен, Борис прекарва основната част от детските и младежките си години в Ловеч. Тук той получава образование, тук формира своя граждански облик и естетически възгледи, тук още твърде млад прозира големите истини на живота и определя обществената си и морална позиция — върност и любов към отрудените и онеправданите, ненавист към техните насилници и експлоататори. Без съмнение за изграждането на този борчески мироглед наред със семейната среда и възпитание за формирането на твърдия и непреклонен характер на младия човек голяма роля е изиграла и духовната атмосфера на Ловеч с неговите революционни традиции и жив бунтовен дух. За годините на младостта писателят ще си припомни по-късно с умиление: „От Ловеч имам интересни спомени: една ученическа стачка, основаването на една босонога команда и... един кръжок. Има още и една художествена изложба, дадена в един от читалищните салони от мен и трима още другари. После участието ми в разни ученически вечеринки като декламатор и рисувач. Правилни сме екскурзии до Балкана група другари, на своя глава. Но стига толкова спомени от Ловеч. Иначе никогата не ще свърша...“

Шивачев започва своя път в изкуството не в областта на литературата, а като художник. Като ученик той рисува пейзажи и портрети, обикаля красивите местности на Ловчанския Балкан с рисувалната дъска в ръка. Както сам по-късно признава, той се е готвил след завършването на гимназия да постъпи в Художествената академия в София. И тук наследеният скитнически нагон и готовността да се самораздава се извяват по един съдбоносен начин. В своите спомени майката на Борис разказва: „Един ден той ме запита какво мисля за неговото бъдеще — дали би трябвало да се отдаде на рисуване или пък сериозно да се заложи с писателство, понеже имаше — наклонност и към двете. Аз му казах, че неговото призвание още от дете е да рисува и че ако иска да стане добър писател, трябва много да скита, много да страда и много да преживее. След като помълча малко, той отсече: Не! Ако аз стана дори и голям, известен художник, каква полза ще има света от мене, когато картините ми ще красят салоните само на някои богати хора. А ако пиша, ако съм добър писател, ще пиша за народа и моите книги ще проникнат и до най-затътените колиби.“ И майката, трогателно нежната майка Хинка Шивачева, завършва: „И този ден реши съдбата на Бориса. Той реши и наистина стана писател.“

Но писателят остана верен до края на живота си на своето първо увлечение в изкуството. В дома на сестра му са запазени и досега не много на брой, но достатъчно изразителни картини. Те издават ръката не на случаен любител, а на

опитен, одарен художник. И може би този именно талант на художник придава на литературните му работи такъв богат колорит, такова изобилие от полутонове и нюанси, характерни за неговия авторски стил.

Всестранно надареният млад човек е имал данни да се развие и като солиден научен работник. Като студент в Свободния университет по дипломация и консулство той пише дипломна работа на тема „Стара и нова Турция“, която показва аналитичен ум, добросъвестна и упорита научноизследователска работа и висока политическа култура. Тази негова работа получава от Академичния съвет първа награда и бива публикувана като специално издание на университета.

Какво накара младия благовъзпитан човек, обкръжен от любовта и грижите на своето състоятелно семейство, да напусне спокойния и сигурен живот пред самия избор на своята бъдеща професия и да се отправи на далечен път, пълен с неизвестности и риск. Сам Шивачев обяснява: „Една друга случайност ме тласна непосредствено след завършването на гимназията през 1920 г. да замина за Южна Америка. Имах желание да следвам. Какво то ли — сам не бях решил и по-късно не можах да си избира професия. Като че ли съдбата ме беше осъдила да се лутам вечно.“ Каква е тази „случайност“, за която говори писателят в своята автобиография?

Пано Василев, близък приятел на Борис, който в същност организира емиграцията на група младежи от Ловеч за Южна Америка, разказва в своите спомени:

„Имаше нещо, което ни измъчваше и не ни даваше мира: това беше положението ни на ученици, които и през пръсти не са видели работнически живот, работнически движения, т. е. ядяхме на бащите си хляба, а разправяхме против „кариеристичната интелигенция“, която „няма място в работническите организации“, и т. н. И много ни беше мъчно, когато някой работник, на когото ние „давахме ум“ и му разправяхме, че работничеството трябва да изгони своите водачи интелигенти и адвокати и да „поеме съдбините си в собствените си ръце“, ни кажеше: „Ами вие какви сте? Нали и вие за водачи учите! Какво разправяте против интелигенцията, когато сами сте „интелигенция“?“

Тогава беше голяма мода да се критикува „интелигенцията“, без да се определя какво се разбира под това име. Но ние отначало смътно долавяхме, а после ясно разбрахме какво неудобно беше нашето положение на пропагандатори на нови порядки, бидейки ученици, готвещи се за бъдещи държавни чиновници-бюрократи. И решихме да потърсим изход от това положение там, дето са го търсили и намирали руските народници, т. е. да отидем между народа, да станем работници. Но как? И къде да се заловиш на работа? Дойдохме до заключението, че да станем истински работници, трябва да се школуваме на практика в живота. Избрахме за обект Южна Америка, страна с много индустриални заведения. С много работници и конфликти. . .“

Малко е било нужно на романтичния младеж с вроден скитнишки импулс, подхранен с идеите на „свободнячеството“ и с омраза към експлоататорите да се подложи на действителна проверка, да влезе в огъня на работническата борба. Случайността в същност е била един логичен за него избор.

И тъй младият човек, завладян от жажда за приключения и надъхан с идеите за „свобода и човешко щастие“, напуска бащиния си дом и се отправя на далечен път. Зад себе си той има само гимназиалната диплома и богатството на книгите, четени с ненаситна жажда. Така започва неговата творческа биография. Голям и драматичен път трябваше да извърви този романтичен юноша в годините на доброволна емиграция, за да премине от волния протест до осъзнатата организирана борба и да остави името си в българската литература.

Биографът на Борис Шивачев непременно ще опре до неговите произведения. И не само за това, че за най-важния период от живота му — емигрантските години — ние нямаме почти никакви данни. Целият жизнен път на тази многостранна личност е отразен в творческото ѝ наследство. Който иска да се запознае с живота и борбата на писателя, трябва да прочете неговите книги. Там като у всеки искрен художник е разкрита не само външната, събитийната страна от биографията на твореца, но и неговата душевност, нравственият му строеж, идейните му и творчески импулси, действителният му вътрешен портрет. Каваната, върху която той строи литературните си произведения, е животът, живият живот, на който той гледа с трезв и ясен поглед. Ние можем напълно да се доверим на искреността на думите му: „Животът стои над всичко. . . Само той е истинска реалност.“

Живот-горение. Само с такъв устремен ритъм на живот може да се обясни онази неукротима жажда към света, към неговата сложност и неговата простота, към необозримото му многообразие. Представете си този юноша, който след многочасов изтощителен работен ден се отдава на математика или изучава испански език. И не само го изучава, но и чете в оригинал латиноамерикански автори, които по-късно ще представи на българските читатели в кратките си есеистични портрети. Завърнал се в България, Шивачев стана първият и най-ревностен популяризатор на литературата на испански език.

Това, което заслужава да изтъкнем с чувство на национална гордост, е активното участие на младия българин в испанския и южноамерикански литературен печат. В мадридския вестник „Гасета литерария“, в аржентинските седмичници „Брухула“ и „Вита литерария“, в редица свои лични писма до известни испански и южноамерикански писатели той системно пропагандира българската култура, произведенията на български автори и дава интересна информация на текущия литературен живот у нас. И заедно с това взема активно участие в актуални дискусии по въпроси на испанската литература, посрещани с интерес и уважение.

В същност Борис Шивачев започва своята литературна дейност именно като автор на очерци, кореспонденции и статии, като публицист. И тази страна от неговото творчество, слабо известна, заема значителна част от произведенията му. Нещо повече — публицистичното начало придава онзи граждански патос, с който са проникнати и литературно-художествените му работи, това начало е рожден белег на цялото му творчество.

II

В края на двадесетте години в софийските литературни вестници и списания се появява едно ново име — Борислав Витски. Още първите публикации на неизвестния автор в „Разговор“ обръщат вниманието на публиката и на редакторите на многобройните тогава литературни издания. Написани темпераментно и смело, с динамичен език и с една необичайна конструкция на фразата, статиите на Витски започват да излизат все по-често в „Литературен глас“ и „Глобус“, в „Литературни новини“ и „Мисъл“, в „Театър и публика“, „Светлоструй“, в „Идеи“ и „Вестник на жената“. И се печатат вече с истинското име на техния автор — Борис Шивачев.

Сега, когато разглеждаме отново публицистичните и литературно-критически статии на Шивачев, се изненадваме не толкова от формалните им качества. Един млад човек, расъл в интелигентно семейство, влюбен от дете в литературата и „погълнал“ гимназиалната библиотека, отрано формира литературен усет, а след това и личен стил. При това перото на младия публицист е напоено вече от творческите трепети на една книга, „Сребърната река“, която позволява

известен прилив на опит и амбиция. Учудва друго: остро то виждане на автора, неговата бърза ориентация в една сложна, изпълнена с динамика и противоречия действителност, трезвата му и вярна оценка на факти и явления от тогавашния обществен бит.

Откъде идва тази яснота и графична строгост в гражданските позиции на начеващия публицист, бедното му социално чувство, непримиримата му страст на борец?

Ние и досега не притежаваме никакво по-цялостно изследване или поне по-пълна информация за времето, прекарано от младия човек в чужбина. Неговата скромна „автобиография“ и репортажите му от Южна Америка са почти единственият източник за проучване и коментар. И все пак именно там, в далечната чужда действителност, в непрестанната сурова борба за съществуване, в острия конфликт с реалния живот трябва да търсим причините за ранното гражданско и обществено оформяне на твореца.

Обществената действителност в България през втората половина на двадесетте години — времето на творческото осъществяване на Шивачев — е твърде динамична, контрастна и колоритна. Правителството на Сговора е заменило откритата военно-дворцова диктатура, юздите на демократичните и прогресивни партии са малко по-отпуснати, след кървавите изстъпления на фашизма през Септемврийското въстание и Април 1925 година настъпва относителна нормализация на политическия живот в условията на буржоазното господство. Обществените борби са в необикновен разгар, страната е превърната в арена на остри граждански битки. В този кипящ обществено-политически живот печатът играе особено активна роля. Никога в историята на буржоазна България не са излизали толкова много на брой печатни издания, никога престрелките между тях не са били тъй яростни и непримирими. И в този многогласен и нестроен хор младият човек, току-що привдигнал се след тежко боледуване, бързо намира своето място и заема позиция, която ще брани мъжествено и вярно до края на броените си вече години — на страната на прогреса и на трудовия народ.

Първите си опити в областта на литературната публицистика и критика Борис Шивачев прави през 1926 г., когато изпраща за в. „Развигор“ статии за испанската и латиноамериканската литература. В една своя бележка по повод смъртта на Шивачев редакторът на вестника проф. Александър Балабанов си спомня: „Преди пет-шест години получих от него за далечна Южна Америка едни хубави статии за поети на испански език, с верни характеристики и портрети. Още тогава те ми направиха впечатление, те бяха въобще първите писания на съвсем млад автор — и аз силно го насърчих в тая насока.“ По това време начеващият пропагандатор на испанската литература в България е още в Ловеч, в бащиния си дом, прикован на легло от белодробна туберкулоза и разкъсан от мъчителна кашлица. Зад него е пълният с поучителни приключения и незараснали рани страдалчески живот на скитник в Южна Америка, пред него — планове за нови пътешествия, идеята за един роман, сборник разкази и амбицията да разкрие пред българския читател света на съвременната литература на испански език.

С това именно той и започва. И с това именно стана пионер в една област, в която все още не можем да се похвалим с майстори. В годините на емиграция Шивачев амбициозно е чел произведенията на испанската литература — класическа и съвременна, изучавал е нейните проблеми, запознавал се е с нейните творци. За българския читател по това време хоризонтите на тази велика литература почти се закриваха с христоматийната представа за Сервантес, Калдерон и Лопе де Вега. Съвременната испанска литература, наследила традициите на един блестящ период на развитие, си оставаше „терра инкогнита“ у нас. Затова и с такава жажда и с такова свежо чувство на откривателство се посрещаша

статите, рецензиите и прегледите на младия автор, които запознаха България с автори и творби, с проблеми и явления на един далечен свят. Така у нас до-
биха популярност и симпатии писатели като Бланко Ибанес, Еспронседа, Уна-
муно, Нардо Басан, Хуана де Ибарбуру, Бланка де лос Риос, Хуан Валера, Хосе-
Кесала, Мануел Галвес и други, имената на мнозина от които за първи път
се чуваха у нас. Борис Шивачев беше първият български автор, който запозна-
ваше в един продължителен период от време нашия читател с явленията и про-
блемите на съвременната литература на испански език, представяше им не-
познати досега имена и книги, вдъхваше към старата и съвременна испанска
литература уважение и любов. Портретите на Бласко Ибанес, Унамуно, Тамайо,
Фернан Кабалеро, Пардо Басан са написани не само с преклонение към твор-
чеството на тези талантиливи творци, но и със самочувствието на съдник, който
знае да отмери истинското им място в богатата и пестра панорама на един голям ли-
тературен свят. В тези портрети има съждения и оценки, които може да си позволи
само претенциозен познавач както на конкретните автори, така и на цяла една
национална литература. В портрета на Хосе Ортега и Гасет младият испанист
не без ирония бележи, че „той е по-малко известен в своята родина, отколкото
в чужбина. Причината за това е неговото аристократическо отнасяне към ли-
тературата и идеите“. И по-нататък той го характеризира като „аристократ
и нищешаец, изпълнен с противоречия“. За него е важна само формата, тъй
като истинското изкуство нямало съдържание — то е възприемане на цветове,
тонове и форми, една колекция от непотребни и екстравагантни неща. И въпреки
амбицията на Ортега и Гасет и на групата около него да издигнат и прославят
името на Испания техните усилия са обречени на неуспех. Защото, както пише
нашият автор, „те забравят, че истински големите произведения се раждат от
приобщението на артиста с масата...“. Една от трагедиите на съвре-
менната испанска действителност е именно неразбирането на тази проста
истина“.

Изобщо в статиите за испанската литература, за стила на испанската кул-
тура и дух Шивачев поразява с дълбочината на наблюденията и оригиналността
на оценките. Тези оценки са изградени върху истинността на фактите, върху
непосредственото им познаване. В тях няма нито книжност, нито опит
да се вземат на заем готови клишета. Откритата и чиста природа на
младия човек, неговата неукротима страст да търси, анализира и обобщава
го водят до самостоятелни открития и поуки. Затова не само в художественото
си творчество, но и в публицистичните си и литературно-критични творби той
е все така органичен, самостоятелен, изповеден. Може и да се спори с него по
отделни оценки, може той да бъде критикуван за непълнота и фрагментарност,
но в едно не може да бъде винен — в липсата на искреност. С делата на своя
чист живот той изцяло покрива искреността на творческата си позиция.

Неслучайно тези мънички, стегнато написани портрети на испански писа-
тели оцеляха през десетилетията и сега още се четат с интерес. Защо? Защото
са написани с познание, защото излъчват любов и защото са изработени с онова
тънко ювелирно майсторство, което превръща добросъвестния изследовател
във вдъхновен художник.

Наред с литературните портрети Шивачев посвети на испанската литера-
тура и редица статии, третиращи по-общо въпроси: характер и традиции на ис-
панската култура, мистиката в Испания, новите литературни течения, мястото
на испанската култура в света. Сред тях трябва да отбележим една, която на-
прави името на нейния автор не само популярно, но и твърде уважавано в испан-
ския литературен и културен свят — „Трагична и друга Испания“. Статията
е обнародвана в големия мадридски литературен седмичник „Гасета лите-
рария“ (бр. 65, 1 септ. 1929) и представлява отговор на есето на известния

френски писател Анри де Монтерлан, напечатано през същата година в парижкото списание „Revue des deux Mondes“. На Монтерлан и на френските автори, които създават за Испания представата за „една разкапана и умирающа страна, героична и недодялана“ Шивачев дава интересен отговор: „Испания прилича на дивна омагьосана принцеса, която от своя страна омагьосва всеки, който се приближи до нея. Ето защо всеки, който отива в Испания, загубва чувството за действителност и заживява с легенди и химери. И въпреки всичко модерните писатели са се наситили на китарите и на циганите. И ето те създадоха нова легенда: Трагична Испания! Испания на смъртта! Черната багра — национален цвят. В това схващане има нещо философско, нещо съвременно и модерно. Но то е напълно фалшиво.“

Тази статия, образец на публицистично майсторство, действа с изключително убедителна сила не само с богатството на историческите познания на автора, не само с логичната си аргументация, но и с горещата сила на вътрешно убеждение, с емоционалната си температура. И трябва наистина да вярваме на един от най-близките приятели на младия испанист, че по това време в Испания той е бил повече популярен, отколкото в България.

Но и в България името на Шивачев публициста започна да печели все по-голяма популярност. Почти всички тогавашни прогресивни издания му предлагат страниците си, убедени в чистотата на идейните подбуди и в умението на автора да реагира на време и остро на актуални обществени и културни проблеми. В онази нажежена от страст политическа действителност съчетанието на темперамента на борец с таланта на публицист е правило от Шивачев търсен сътрудник и любим автор. И младият човек се отдава с една необикновена енергия на публицистично творчество, което ще пресекне едва в последните дни на неговия кратък напрегнат живот.

Осъдено по начало на преходност, подчинено на временен ефект, публицистичното творчество рядко оставя дълготрайна следа, рядко продължава да излъчва импулси, разсителни за идните поколения. Времето, конкретната обществено-историческа действителност, актуалните проблеми на деня са неизбежните рамки, които винаги са ограничавали историческото депо на това творчество. Обичайната следа на публициста е примерът на достойно изпълнен граждански дълг, поуката от личната доблест и умението да се превърне словото в силно и точно оръжие, поставено в служба на обществения идеал.

Когато сега отново прочитаме статиите на Шивачев, в тях ще открием факти и явления от една действителност, достатъчно близка, за да я наречем история, и достатъчно чужда, за да я приемем като наша. Подобно съставките на пестроцветна мозайка всички тези статии, бележки, памфлети, отзиви очертават образа на тази действителност, възраждат я с нейната колоритна атмосфера и остър аромат. В тях се улавя стремителният ритъм на епохата, буци подземният, но все по-ясен тътен на приближаващата освободителна буря.

С какво именно вълнува и досега публицистиката на Шивачев, къде се крие коренът на нейното звучене?

Бунт на една честна природа — така бих определил най-силната и най-привлекателна черта в публицистиката на Шивачев. В цялото му творчество трепти гражданска развълнуваност, живо и лишено от поза безпокойство за съдбата на народа и прогреса, страстен протест срещу всяка форма на социално зло и неправда. Стремех към истината — историческа, жизнена, социална — пронизва неговите творби. Този именно стремеж обединява всичките му публицистични произведения и ги превръща в елементи на едно цяло — картината на тогавашното обществено битие. Без да бъде марксист, без дори да е изучавал Ленин, Борис Шивачев сам стигна до Лениновата концепция, че истинският публицист пише историята на съвременността. До тази концепция той дойде по пътя

на трудния си и пълен с изпитания живот, чрез трезвата си и ясна гражданска позиция.

Идейната страст и нравствената сила на автора намират израз и в неговите статии. В тях звучи ту гневен протест, ту съжалително презрение, ту унищожителен сарказъм срещу носителите на социалните пороци. Кипящият темперамент на бореца, обладан от благородни чувства и граждански пориви, прелива в неговите статии, придава им висок обществен градус, ярки емоционални багри. Той никога не пише на отвлечени теоретически теми, чужд му е напълно бездушно проповедническият тон. Неговото вродено чувство на протест и усетът към актуалност го насочват към въпроси конкретни и злободневни, към проблемите и борбите на днешния ден. Пламенен и смел, открит и дързък — така се легитимира в печата младият публицист.

В статията си „Свобода на мисълта и словото“ Шивачев отправя срещу новото буржоазно правителство на Народния блок, дошло на власт в името на граждански мир и демократично управление, гневен изобличителен упрек: „Едно време имамхе една красива конституция. Тогава се тупахме по гърдите и искахме да минем за белгийци на Балкана. Деветоюнците създадоха Закона за зашита на държавата. Създадоха и една строга цензура. Знае се защо и против кого се създадоха тези закони. И въпреки смяната на режима, въпреки бомбастичните обещания на „новата власт“ тези стеснителни закони за мисълта и словото продължават да тегнат върху нашата черна действителност за срам и позор на нашите „демократични управници“.

Все като пример на честна гражданска позиция, съчетана с морален кураж и лична доблест, бих искал да посоча статията, озаглавена „Към тези, които продават патриотизма на едро“. По своя директен адрес — едрата българска буржоазия, по острия си предизвикателен език и находчиви характеристики тази статия стои сред най-доброто в публицистичното творчество на Шивачев. Тя е насочена против ония, които пишеха родина с главна буква и я продаваха на дребно; които проповядваха свещена война за освобождението на поробените братя, а си осигуряваха топли места в тила; които говореха за жертви в името на национални идеали, а трупаха пари в банките и създаваха нови предприятия.

Ето как започва тази статия: „У нас има два вида патриоти. Едните са на „дребно“. Те носят трикоълорни ленти, членуват в някой спортен клуб, а понякога нанасят и побой над някой беззащитен „свободомислещ“. Патриотите на „едро“ са съвсем друго нещо. Те говорят за държава и държавна необходимост, за отечество и поробени братя. Изобщо те говорят за големи и красиви неща. За жертви и за любов към родината. Патриотите на едро ще ги срещнете най-вече сред богатите среди на българската буржоазия. Те никога не са ходили на фронта. Тъкмо напротив, на мнозина войните спомогнаха да спечелят своите милиони. Та какво от това! Нима, за да бъдеш патриот, е необходимо да идеш в окопите. Тези хора се тупат в гърдите и казват, че са патриоти, че обичат отечеството си. А нима това е малко?“ (Мисъл, бр. 13, 1931.)

Все в този маниер на съчетаване трезвата аналитична мисъл с горещо чувство е написан и памфлетът „Престараване“. Този памфлет, адресиран срещу известния буржоазен публицист и литературен критик Йордан Бадев, буквално искри от презрение, оставя по лицето на жигосания незаличими петна. „Литературният редактор на в-к „Зора“ Йордан Бадев се е страшно възмутил напоред следък, че даже и големите литературни вестници у нас започнали да водят антимилитаристична пропаганда. . . Ние питаме уважаемия г-н Бадев, какво разбира той под термина литература?“ Да не би да мисли, че литературата означава само блеење пред красотите на природата? И ако е тъй, защо той като литературен редактор е започнал да води най-реакционна политика. Но нека

уважаемият г-н Йордан Бадев има по-голяма смелост. И нека открито да раздърнка калъча. България има нужда и от такива хора. Иначе на кого ще се раздават ордени за храброст?" (Литературен глас, бр. 128, 1931.)

Голямата и сложна школа на живота, която преминава Борис Шивачев, го научи да познава много неща, неговата активна природа го гласкаше да взема отношение към различни явления. Оттук идва и енциклопедичността в неговата публицистика. Той следи непосредствено обществения живот и като боец на пост стреля с оръжието си при всяко ново злодеяние в политическия живот на страната. В областта на културата и на културната политика той притежава значителна ерудиция, придружена от съзнанието за действителната роля на изкуството в обществения живот и не пропуска случай да се изкаже при всяко ново значително явление. Специално в зараждащата се по това време българска кинокритика неговото име оставя пионерска диря.

В областта на литературната критика наред с портретите на редица испански и латиноамерикански автори Шивачев остави няколко работи, които издават човек с тънък вкус и високо съзнание за обществената функция на литературата. В тези статии („Космополитизъм и литература“, „Още за Бай Ганю“, „Плагиатори и майстори“, „Сологуб“ и др.) липсва ясно изграден естетически критерий, те са плод на еkleктични постановки и теоретически заимствувания. Но и в тях тупти сърцето на неуморен и страстен търсач на красота и правда, в тях звучи гласът на човек, който умее тънко да реагира на всичко значително в изкуството. В това отношение особено характерен пример е статията му за Антон Страшимиров. В нея независимо от прегледно-познавателния ѝ характер се срещат оригинални оценки и обобщения, които издават не само горещия поклонник на творчеството на големия български писател, но и околото на верен ценител на естетическите ценности.

Това, което направи впечатление още при първите публицистични изяви на Борис Шивачев, бе не само смелата гражданска позиция и нейната талантива литературна защита. Мнозина още тогава почувствуваха появата на творец с оригинален стил и език, който отчетливо се открояваше сличия си почерк и който се познаваше още от първите думи на неговите писания. Както в художествената си проза, така и в публицистичните си работи Шивачев остана верен на своя стил — устрем и напрегнатост на ритъма, органично сливане на аналитична мисъл с поетично чувство, преплитане на ирония и гняв, на любов и ненавист. От всички негови творби струи неукротима енергия, искрят изострени активни чувства. Понякога кипейт на чувствата надделява и авторът изпада в известна реторичност, патетичната лексика измества обичайния благородно съдържан тон. Езикът на Шивачев публициста е чист и точен, образната му сила е безспорна. Фразата е стегната и кратка, изпълнена с вътрешна динамика. При него няма преднамерено боравене с натруфени чуждици и претенциозна терминология, няма езикови фокусничества и словесна еквилибристика. Позицията на автора е изяснена просто, логично, категорично. И заедно с това развълнувано, с емоционална приповдигнатост и от активни жизненни позиции, намерили адекватен езиков израз. Защитена по такъв начин, концепцията на автора идва до съзнанието на читателя по един закономерен начин, изводите му се налагат не само с логиката на фактите, но и с магията на словото.

По целия патос на своето публицистично творчество Борис Шивачев си остава наш съвременник. Неговото не твърде обемисто, но темпераментно и талантиво публицистично наследство продължава и сега да буди интерес, да дава пример и да служи за вдъхновение. От него ние и сега можем да се учим на изкуството на репортажа, на памфлета, на пътеписа и статията, да вземаме уроци по публицистика. Но преди всичко — с целия си кратък, но богат и съдържателен

живот, с целия си етичен образ той напомня, че публицистът трябва да бъде непримирим борец, неуморен търсач на правда и верен син на своето време.

III

Човек чист и безкористен, неспособен да мисли за лично благодетелствуване, Шивачев донесе от Южна Америка вместо пълни куфари и чекова книжка — белодробна туберкулоза и възпалени прешлени на гръбначния стълб. И все пак той се завърна в България с един неоценим багаж — спомена за своя труден, но богат с впечатления живот. Всичко, което беше видял и изпитал в далечните земи, напираше сега у него за външна изява. И заедно с публицистичната си дейност той се заема и с художественото пресъздаване на преживяното. Така скоро след завръщането в бащиния си дом в Ловеч той започва да пише разкази, излезли през 1926 г. под общото заглавие „Сребърната река“.

Сребърната река — така се превежда на български името на могъщата легендарна река в Южна Америка Рио де ла Плата, край бреговете на която кипи животът, предмет на изображение от начеващия белетрист. Тези разкази са началото на едно развитие, което показваше действителните белетристични възможности на автора и будеше добри надежди у читателите.

Сега, прочитайки отново разказите от „Сребърната река“, съвременният читател ще открие у тях ред несъвършенства, ще изпита чувството на неудовлетвореност от един автор, който вече е врязан в неговото съзнание с великолепните му „Писма от Южна Америка“. Трудно е наистина да се каже, че тези разкази са дело на майсторска ръка и че са оставили трайна следа в нашата белетристика. Това са очерци и скици, в които авторът приема нещата без достатъчна творческа дистанция. В тях художественото обобщение отстъпва пред елементите на непосредствения показ на репортажа.

В повечето от тези къси творби конфликтът е опростен, техниката чернобила, композицията нестройна. Като правило сюжетът е недоразвит, редица образи са само загатнати, нереализирани, лишени от реално художествено съдържание. Това са първите опити в белетристиката на един млад начеващ автор, който по това време се намира под влиянието на модния по това време конструктивизъм и анархистически космополитизъм, намерили малко по-късно още по-определен израз в романа „Изобретателят“.

Но в разказите от „Сребърната река“ струи и заразява страстна и искрена любов към хората, в тях прозира нравственият идеал на автор, който никъде не отделя у себе си писателя от човека и който честно и развълнувано се визира в действителността и страда заедно със своите герои. А тези герои са хора от народа, бедни скитници и пропаднали мечтатели, хора без пари в джоба и без надежда в сърцата. Повечето от тях не са плод на творческа измислица, те са действителни живи хора, с които авторът се е срещал, работил, делил е обща съдба и заедно с тях е мечтал за по-добър и по-честен свят. И сякаш да изтъкне още по-ярко своята хуманистична позиция, да разгори у читателя усета към моралното, Шивачев пише разкази, чиито герои са деца. Тези именно разкази („Антонио“, „Детето на падналата“, „Фабриката“) са най-доброто в белетристичното му творчество не само по ярко изявена гражданска позиция, но и по чисто формалните си качества. Те са написани с проникновение и правдивост, привлечат с непосредствено искрено чувство, написани са стегнато, с чувство за мярка, с овладяна емоционалност и ясен композиционен план. Читателят остава дълбоко развълнуван от горчивата съдба на талантливото дете-художник Антонио с гордо и нежно сърце; до съзи трогва трагедията на малкия гаучо Хуан, у когото липсата на майчина грижа и грубите обноски на чужди хора отрано зараждат чув-

ство на място. Остръ социален и морален протест извиква безчовечното третиране на децата в разказа „Фабриката“.

В някои от разказите в „Сребърната река“ има описания и картини, които издават околната пейзажиста, вкус към природата и природните стихии. Ето как въвежда авторът в един от най-социално наситените си разкази: „Параходът бавно се приближаваше към високия и опечен жълто-червен бряг. Никаква зеленина! Никакъв признак на живот! Само някакви мрачни кули и грамадни черни петна небрежно бяха нахвърляни като че ли от четката на някой художник върху жълто-червения фон на баирите.“

И по-нататък:

„Тъмносинята повърхност на океана беше тъй спокойна, както рядко биваше на юг. Лениво се плисаха вълните в черните стени на петролера и като че ли със своята ленивост бяха заразили и него, та той едвам-едвам се движеше към брега. От двете му страни, на километър или два, няколко кита изхвърляха огромни струи вода, подобно на гейзери“ („Черното злато“).

В тези разкази Шивачев показва наистина умение да развива добре сюжета, да владее индивидуализирания диалог, да се любува на природата и да вае пълнокръвни образи. От тях лъха своеобразен лиризъм, който впрочем в една или друга степен обогатява цялото му творчество.

По-късно, вече след смъртта на писателя, излиза още един сборник бележитични произведения — „Неиздадени разкази“. Макар и тук да са поместени разкази с тематичен и сюжетен източник на живота в Южна Америка, по-голямата част от тях са изградени върху нашата действителност от тридесетте години на века.

И тук писателят остава верен на своята творческа природа — да рисува от натура, да възпроизвежда живата действителност. Но тук именно го напуска онази дълбоко шивачевска страст към социалните контрасти, афинитетът му към острият конфликт и стремежът към обществено усъвършенстване. В повечето от тях изплува дреботнемият, повърхностният описателство, липсата на дълбока човешка драма е заменена с евтин психоанализ, потопен в сладникавия сос на мелодраматизма. На фона на цялото огнедишащо творчество на Борис Шивачев такива разкази като „Консулката“, „Любов“, „Женитба чрез малки обявления“, „Мач“, „Ревност“ се открояват с аполитичния си и до известна степен салонен характер, напомнят за разпространената по това време в печата забавна литература. Очевидно авторът не е намерил още подстъпите към новата за него жизнена действителност и това създава трудностите, които водят до схематизъм и бедност на психологическите мотивировки.

Най-значителното бележитично произведение на Борис Шивачев е романът му „Изобретателят“. Този роман е свидетелство за укрепващия талант на автора и едновременно с това за дезориентиращото увлечение по една мода и по една болезнена философия, неприсъща на бодрия нрав и жизнерадостния мироглед на писателя. В уводната бележка към това произведение авторът пише: „Фройд. Подсъзнание и психоанализа. Хомосексуализъм. Една нова тема. И затова на мнозина ще се стори екстравагантна. Невъзможна. И все пак на Запад има опити в това направление. Говоря за романите на Андре Жид и Панаит Истрици във Франция. И на Ернандес Ката в Испания. А може би и други, които третират този забранен от човешката ипокрисия сюжет.“

Малко по-долу в същата въстъпителна бележка Шивачев изтъква: „При това ще добавя, че „Изобретателят“ не е само роман на психоанализа и на извратеното полово чувство. Той е същевременно социален и космополитен роман.“

На времето, непосредствено след излизането на романа, литературната критика му отдели значително внимание, примесено с изненада и незадоволство. Критиката видя в този роман преди всичко пикантерията, екзотичния материал,

самоцелната психоанализа, като отбелязваше при това очевидното влияние на западноевропейски автори, които се занимаваха с психологията на сексуалната извратеност. Заедно с това мнозина автори изразяваха недоумението си от новата изява на творец, в чиито разкази, статии и есета те бяха свикнали да виждат непримирим изобличител на обществените пороци и страстен борец за социална правда и нравствено усъвършенствуване на човека.

Прочетен отново и поставен в цялостната рамка на Шивачевото творчество, в системата на неговите идейни и морални възгледи, „Изобретателят“ сега не буди изненада и недоумение. Струва ми се, че това произведение е консеквентно дело на творец, който непрестанно търси, експериментира и който има определен вкус към необичайното и фрапиращото и който в определен момент не е останал чужд на модата. В същност и тук в основата на романа стои социален конфликт, и тук борбата между двата свята е разкрита не по линията на интимните отношения между главния герой и неговия работодател, а на класова основа и в етичен план. Борбата между здравия и чист човек Иван Бистров, носител на високи социални и морални ценности, и неговия патрон дон Рикардо Перес е преди всичко резултат на сблъсъка на два социални мирогледа, на две личности, които символизират тези мирогледи. Сам Бистров характеризира тези отношения като „борба между светеца и демона, между животното и свръхчовека“.

Към това трябва да прибавим и едно категорично доказателство — писмото на Шивачев от Буенос Айрес от 3. II. 1923 г., писано наскоро след като младият емигрант напуска доброто си място във фирмата на капиталиста Рафаел Чакон, очевиден първообраз на героя от романа дон Рикардо Перес. Това именно писмо дешифрира истинската същност на драмата и обяснява мотивите на конфликта, техния социален корен. Както винаги, писателят е искрен: „Има хора като Рафаел Чакон, които притежават един тирански дух и едно ужасно лицемерие. . . За тях всички, които ги окръжават, са покорни на тяхната воля глупци. Един човек, за когото няма ни бог, ни дявол, ни общество, ни семейство. Но не е това, което ме учудва. Учудва ме как е могъл да се издигне в обществото. Може би по-голямата част от така наречените „почетни членове“ на нашето цивилизовано общество са такива нещастници и простаци. . . Именно след като съм опознал горе-долу не само българското, но и американското общество, след като съм познал неговите слабости, не мога да бъда негов защитник. Това, което трябва да разберем, е, че животът, за който мечтаем, не се намира в Америка, защото и тук обществото е подчинено на същите икономически и морални закони.“

Вярно е, че в романа обичайната острота на социалното зрение на автора е притъпена от самоцелни, на места наивни психоаналитични увлечения; вярно е, че развитието на сюжета е затлачено от умозрителни постановки и съждения; вярно е и това, че фройдизмът е владял за известен период съзнанието на младия автор. И все пак, и въпреки всичко „Изобретателят“ не е загубил своя социално-морализаторски характер, звучи като определен протест срещу злото и неправдата в капиталистическото общество. Това произведение представлява жестока картина и сурова присъда над разлагащата се буржоазна върхушка, преситена и развратена, отдадена на пороци и престъпления. Големият южноамерикански град, който авторът рисува с неговата студенина и бруталност, с мизерията и униженията на безработните, с надменността и алчността на богатшите, е майсторски обрисуван като един съвременен Содом, като символ на нов апокалипсис. В този именно град живее и работи главният герой, той с горест ни разказва за „страшната самота, която човек изпитва там“, за своите скитания из пампасите, за глада и за непоносимата осемнадесетчасова работа. Той иска да избяга от железобетонния град, пълен с извратени хора, стреми се към здрав и естествен живот, към труда и радостите на обикновения човек.

В лицето на главния герой Иван Бистров авторът рисува един състен портрет на индивидуалистично настроените български интелегенти от първите десетилетия на нашия век, които се бунтуваха срещу установените буржоазни порядки, но които не бяха намерили още пътя на трезвата и резултатна борба за премахването на тези порядки. Това са хора ентузиазирани и чисти, въодушевени от романтичен идеал за „общочовешка правда и свобода“. Скоро, много скоро суровите удари на обществената действителност в страната щяха да ги разтърсят и да пратят едни от тях — малодушните и слабите — в лагера на буржоазията, а другите, силните — в редовете на безкомпромисната революционна борба в името на голям обществен идеал.

Представяйки своя герой, Шивачев пише: „Той беше дошъл наскоро от България с някакъв почти религиозен екстаз, който в същност не го напусна и до самата му смърт. Вярваше свято и неотклонно в доброто. И самият той беше негово възплъщение. Една странна смесица от толстоизъм, ницшеанство и анархизъм. Анархизмът на Бакунина и Кропоткина. Спорехме често за класовата борба и за класовия морал. Той приемаше първата, но не в нейната абсолютна цялост. А за класов морал не даваше и да се издума. „Моралът на пролетариата е общочовешки. Той е надрасъл класите и там е неговото велико значение. А това именно ще доведе до унищожаването на самите класи.“

Навярно, ако беше оцелял, при правилното си идейно и естетическо развитие през последните години от своя живот Борис Шивачев действително щеше да преодолее онази „странна смесица от толстоизъм, ницшеанство и анархизъм“ и да се слее напълно с идейно-политическите и естетическите концепции на българската работническа класа и на нейната марксистко-ленинска политическа организация.

IV

Книгата, която донесе на Борис Шивачев истинска литературна слава и остави името му в българската литература, е пътеписът „Писма от Южна Америка“.

„Писмата“ са писани преди повече от четиридесет години — срок напълно достатъчен да бъде забравено едно произведение от капризния жанр на пътеписа, тъй чувствителен на време и на вкус. Но и сега тази творба представлява не само най-хубавото, което ни остави Борис Шивачев; тя е сред най-личните книги върху лавицата на българския художествен пътепис. Тя и сега вълнува като искрена и страдна изповед на човек, влюбен в окръжаващата го действителност, която той се е заел да претвори не като страничен наблюдател, а като непосредствен и активен участник.

Къде е тайната на дълголетието на това произведение, което и днес се чете на „един дъх“, което покорява с непосредствената свежест на чувството, с необикновеното любопитство на автора към света, с неизтощимия заряд от жизнен патос, с изблика на духовна енергия?

Десетилетия са изминали от времето, когато четох за първи път „Писмата“. Но и сега, както тогава, ме поразява органичният контакт на автора с действителността, разкриването на тази действителност от позицията на прякото участие, рисуването от натура. Животът с великото и дребното, с трагичното и смешното, с изящното и грозното е пред нас, изобразен от безпощадно честен художник. Пейзажът и социалният бит на страните, за които разказва авторът, макар и с бързината на кинематограф, се разкриват пред погледа на читателя с цялата им пъстрота и екзотичност и заедно с това — с цялата им голота и суровост. Днес ние знаем естествено много повече за онази действителност, за която някога ни разказваше Шивачев с чувството на първооткривател. Но и сега големите истини, които той улови и майсторски предаде, си остават същите: природата,

хората и тяхната психология, обществените отношения. Богатите продължават да експлоатират бедните, бедните продължават да живеят в несигурност, а блясъкът на големите авениди все тъй предизвикателно контрастира с бараките на работническите квартали. И може би липсва само хотел „Балканико“, „пъпът на българщината в Буенос Айрес“, изпратил и последните си обитатели в неизвестността на аржентинската пампа...

Това, което изненадва у един твърде млад човек, е зрялото виждане на социалната действителност, верният поглед и точна оценка на явленията в сложната обстановка на далечни и чужди страни. Авторът уверено ни развежда из градовете и пампасите на Южна Америка, запознава ни с красотите на Рио де Жанейро и Буенос Айрес, с планините на Балкарсе и горите на Чако, с богатствата на Сантос и с космополитния грохот на Монтевидео. Заедно с него ние се люшваме по бурните вълни на океана, бродим по дивите брегове на Патагония, дишаме знойната атмосфера на жътвата в селските имения, слушаме вълнуващите разкази на скитници-емигранти в кръчми и бараки. С колко много неща ни запознава авторът! Ние усещаме температурата на работническите вълнения, самодоволството на богаташките лакеи, трагедията на негрите и индианците, увличаме се в главозамайващия шум на карнавала и ушите ни пишат от неговия възглас:

— Viva el rey-mono! Да живее кралят-маймуна!

Една живописна галерия от образи на местни работници и чуждестранни пришълци, на бездомници и безделници, на български емигранти се реди пред погледа на читателя, вълнува го с интересната и почти винаги трагична съдба на хората от „трета класа“.

Описанията на южноамериканските страни от чуждестранни пътешественици и романисти по това време бяха загнездили в съзнанието на българския читател повърхностни или явно изопачени представи за действителността. Тези автори се любуваха на екзотичната красота на природата, с мелодраматично чувство на професионални филантропи показваха мизерията на народа, естетизираха изостаналия бит и странните обичаи. Бразилия — страна на кафето! Аржентина — царството на тангото! Патагония — краят на географията! И още — романтични приключения в злачни кътове, волно препускащи гаучоси из безкрайните пампаси, чудни пътешествия по Ла Плата и Парана. И над всичко — легендите за лесно забогатяване и приказни богатства, които само чакат смелите преселници, за да се изпият в ръцете им.

Борис Шивачев също рисува екзотичната природа, също така описва народния бит, нрави и традиции. Но за него всичко това не представлява цел, то е само средство, за да навлезе в живота на народа, в неговата същност и проблеми. Погледът му е взрян в лицето на общественото битие и в това, което става в съзнанието на хората. У него липсва онази лъскава замazanост и псевдоромантиката на благодушните писачи, няма и помен от тяхната екзотика на бараките. Писателят навлиза в действителността без предпазливост, дори без предварителното намерение да я пресъздава. Тази идея идва по-късно и тя не можеше да не се роди в съзнанието на една импулсивна творческа натура, която трябваше да се освободи от гнета на преживяното и да го превърне в естетически ценност.

Младият човек, който непрестанно обикаля из този далечен свят, не търси зрелища, той не е колекционер на спомени и любител на пикантни приключения. В тези страни той е един от милионите малки хора, които трябва да отвоюват насъщния, да осигурят не утрешния, а днешния ден. Чертожник и зидар, метален работник и хамалин, ратай в селски имения — той често сменя своите професии и навлиза в нови и нови кръгове на социалната действителност, сблъсква се с нови хора и взаимоотношения, попада в нови конфликти. Неговата впечатлителна

природа попива жадно цялата пъстра и колоритна панорама на битието и го убеждава, че „няма нищо на света по-екзотично от окръжаващия ни свят, нищо по-фантастично от реалната действителност“. Книгата представлява не мемоари на съвременник, а жива и страстна изповед на участник. Тук правдата на жизнените факти е проверена и потвърдена от правдата на чувствата. Затова „Писмата“ бяха истинско откриване на Южна Америка за българския читател. Всички тези двадесет и седем писма представляват органично споена сплав от факти и събития, от сцени и образи, от впечатления и размисли, циментирани от патоса на хуманизма. Здравият художествен усет никъде не е изменил на автора, с правдата на живота той проверява художествената правда. Така пред очите на българския читател застана една друга Южна Америка — кипяща от класови борби и противоречия, от работнически вълнения и протести, от човешки страдания и безчовечна експлоатация. Така легендата за един фееричен живот сваля своите призрачни одежди и доби реални очертания.

Наистина Шивачев е превърнал в свое творческо кредо иронично подхвърлените думи в началото на пътеписа: „Достатъчно е едно перо, хартия и мастило и желание да скиташ. Да скиташ с широко отворени очи. И да поглъщаш всичко. Нека душата ти стане сънгер, който попива вългата на живота. На чудния и разнообразен живот по всички географски дължини и ширини. А ако не ви харесва това сравнение, то пригответе си един пътнически куфар. В него най-удобно ще запазите вашите впечатления. В такъв случай ще трябва и чекова книжка. Останалото се нарежда от само себе си. Но аз не разполагам с подобна книжка и затова предпочитам торбата на скитника. На скитника, който гласува и страда. И поради това чувствава по-дълбоко. И по-ясно вижда нещата...“

Някога, при първата публикация на „Писмата“, лесно можехме да си обясним техния необикновен успех с темата, с разказите за страни далечни и непознати, обявени от екзотичен полъх. Борис Шивачев беше първият български писател, който проникваше в американския субконтинент и се вглеждаше в живота там с наши, български очи, при това с очи, въоръжени с остро социално зрение. И всичко, което той след това разказа, бе съществено, колоритно, увлекателно, то попадеше върху девственото и жадно съзнание на читателската публика, заинтригувана и благодарна да се запознае с една действителност, позната само от географските учебници и от вестникарската хроника.

Но ето изминаха десетилетия от първото запознанство с тази нашумяла на времето книга, а тя продължава да задържа интереса и вниманието, чете се и сега с вълнение и жажда. Очевидно живописният сюжет не е бил единственият изкусителен магнит за читателските интереси и не са любовитните сами по себе си преживелици, които придават трайното въздействие на книгата. Днес още по-уверено и определено може да се говори за литературно-художествените стойности на пътеписа, за неговата оригинална композиция и самобитния стил на автора, за неговия език. Именно благодарение на художествените си качества „Писмата“ намират и сега своя масов адрес и жив отклик сред публиката.

Борис Шивачев замина за Латинска Америка подтикван от благородни помисли и от необикновената си младежка жажда да опознае света. Но когато посяга към перото, за да разкаже преживяното, той е вече художник, който познава силата на словото и който умее да открие пътя към сърцата на хората.

Композицията на пътеписа е свободна, без преднамерено избран организиращ център, без сюжетен възел, но въпреки това тя е промислена добре, целенасочено. Авторът не се стреми да намери хронологична канава на впечатленията, за да възстанови последователността на събитията. От целия пъстр букет на своите жизнени наблюдения той отделя само най-характерното, най-типичното за една или друга страна на живота, за едно или друго явление, за да го поднесе като пример и символ. Неговият остър социален инстинкт му подсказва

верните пътища за откриването на типичното, неговият талант му дава възможност да насити образи и случки с конкретно социално съдържание и художествен пълнеж. Тук няма безлични и сухи описания, авторът не регистрира, той анализира. При това той подбира само онова, което му помага да разкрие вътрешния смисъл на събитията. Това може да е срещата с контрабандиста на запалки в трансатлантическия параход; може да е разговорът с българския емигрант, който е дошъл в Аржентина да убие... баща си. Това може да е още седмицата непосилен труд в имението на дон Антонио Оливера или блънуването за прелестната донна Селестина. То може да бъде още мъчителното пътуване на безработния скитник по течението на Парана или приключението на плажа край Мар дел Плата. Или перфидно-поучителната история на паметника Ретиро, който английските нашественици са издигнали в чест на собственото си поражение. Всичко, което става по пътя на скитащия автор, добива дълбок смисъл и значение, неговите срещи предизвикват поток от мисли и асоциации. И никъде екзотиката, колоритът, пикантерията не засенчват живота, не разсейват фона, върху който се разгаря една пълна с драматизъм и страст борба. Така страници след страници, писмо след писмо пред нас се разкрива — пъстролика, сложна и динамична — действителността на един далечен свят, оживяват улици и кръчми, фабрики и чифлици, пристанища и хора. И някак си неусетно ние добиваме чувството на съучастници в разкриваната действителност, приемаме я именно такава, каквато ни я показва авторът. Ето тъй, като съчетава добросъвестността на изследвача с вълнението на художника, в рамките на един свободен композиционен план Шивачев е намерил най-верния път до сърцето на читателя.

В предговора на своята книга „Неукротимият репортер“ Егон Ервин Киш характеризира по следния начин един от основните принципи на репортажа: „Като дава действителни показания, репортерът не бива да бъде нито прокурор, нито защитник.“ Не друг, а самият автор на това предписание измени на неговата студена мъдрост и остави име в световната литература именно като „прокурор“ и „защитник“, като съучастник на всичко, което среща по пътя си и за което пише.

Пристрастие и още ангажираност, гражданска развълнуваност — това е първото впечатление от книгата на Борис Шивачев. Художник необикновено искрен и чувствителен, той не може да бъде безразличен към една социална действителност, заредена с динамиката на непрестанно зреещи конфликти. Неговите „писма“ са изпълнени с радост и печал, с любов и ненавист, с романтично съзерцание и граждански бунт. Неговите симпатии, горешо манифестирани, са на страната на бедните, на трудовите хора, на претърпелите корабокрушение в живота. Никъде талантът на автора не се изявява тъй силно, както в умението му да развълнува с пъстроликата съдба на хората „с празните джобове“, с техните надежди и огорчения, с голямата им мъка и малките им радости. Спомнете си онзи откъс, посветен на карнавала, когато работниците са оставили ателиета и фабрики и са наложили на лицата си маските, които дават „максимум свобода на отделната личност и заличават границите между отделните класи“, когато настъпва истински народен празник, „празникът на демокрацията“, в който всички се чувствуват равни. (Уви, този празник продължава само три дни!)

С каква радостна усмивка на автора е огрято пищното карнавално шествие на малките хора, забравили своя изнурителен труд и своите неволи, повярвали, че радостта от живота е право на всички... „Музиката гърми и двойките се люлеят под нейния такт. Толкова пиера и кринолини танцуват! И задъхано шепнат за любов... Ние, бедните хора, ние всичките търсим малко щастие и малко любов... А навън авенидите са все тъй светли с блясъка на хиляди пъстроцветни лампи. Все тъй светли и все тъй весели и тъжни едновременно.“

Или спомнете си сцената на пристанището в Порто Прая, където негри за-реждат кораба с въглища и където тъжната ирония по адрес на бедните безправни същества рекушира върху белите им господари: „Бедните негри! В същност те са се родили черни, за да не се цапат, когато носят въглища. . . И този факт сам по себе си е едно огромно предимство.“

Или разговора в малката кръчма в Посадос, в която се разказват истории за измамване и погубване на индианци, „истории тъмни и страшни, разказвани при чаша каня, които те карат да настръхваш. А когато случайно попиташ своя събеседник за някоя подробност, той като че ли се сепва и изтрезнява: „Не — казва, — аз нищо не съм разправял!“

Но като симпатизира горещо и явно на своите герои от народа, авторът не ги идеализира, не ги увенчава с измислени добродетели. Неговият хуманизъм, органичното му чувство на любов към човека и суровият му живот го предпазват от умиление и мелодраматизъм. Сам поел техния изпълнен с трудности живот, той не гледа на тези хора от високо и от дистанция — това са другари и братя по съдба и образите им са документално възпроизвеждане на жизнени прототипове. Горещото чувство, с което е написано това произведение, е съчетано с трезв анализ.

В книгата има места, издаващи големите изобразителни възможности на художник, който с крайно пестеливи средства може да нахвърли пейзаж, да характеризира ситуация, да скицира образ. Ето примери:

— Зелено, алено и пак зелено. Вечно зелено. Тропически лесове, грамадни змии и жълта треска. Диаманти, кафе и каучук. Десет милиона квадратни километра. Амазонка, най-пълноводната река. И Рио де Жанейро, най-хубавият град на земята. Четиридесет милиона жители, от черни до матово бели. Бразилци и португалци. И в добавък — всички раси. — Зелено, зелено и вечно зелено. Страна на тропиците. На ярката слънчева светлина и на зеления цвят. Не напразно знамето на Бразилия има за фон зеления цвят. На него се виждат още и звезди. А може би това не са звезди, а блястящи диаманти. Големите и чудни диаманти на тази още по-чудна страна.

Или:

— Почти всички пътници са на борда. И все пак около мене е тихо. Може би защото всички мечтаят с широко отворени очи. Отива си един блян. . . Мнозина от нас, бедните пътници на трета класа, не ще го видят вече. . . Тъй тихо е около нас. Чува се плясъкът на вълните. И от време на време нежният вятър донася грохота на милионния град.

Или:

— А сега какво ли да ви кажа за конете и конните надбягвания. Първо, конете живеят по-добре от множество човешки същества. Понякога на хората им казват „магарета“. И затова нека никой не се учудва, че конете живеят по-добре от магаретата. . .

Дори само тези наслуки подбрани примери говорят красноречиво за динамичния, експресивен и задъхан стил на автора, който те обгаря с горещ, стремителен ритъм.

И още една особеност на стила на Борис Шивачев — преплитане на нежност, ирония и гняв, единство на аналитична мисъл и патетично чувство. С такъв начин на изказ, с подобен стил нашата пътеписна литература се срещаше за първи път.

Когато се говори за стила на Борис Шивачев като творец в областта на художествено-документалната литература, непременно трябва да се отбележи и онова вечно будно и заедно с това благородно съдържано чувство на хумор, което лъха от „писмата“. Натура оптимистична и жизнелюбива, излъчваша обаятелна веселост, която е привличала хората, Шивачев и в литературното си творчество не е изменил на своя нрав. Зад пътеписа и неговия герой се откроява авторът с

добрата си, малко горчива и все пак приветлива усмивка, която придава и на най-драматичните моменти оптимистичен фон, която освежава повествованието и поддържа погледа на читателя ведър и обнадежден. В книгата има откъси, които звучат като сентенции — тъй синтетична и точна е мисълта, тъй поразяващо е чувството на хумор. Така авторът е оставил завинаги в съзнанието ни булеварда „Paseo de Julio“ като улица на лъжите и измамите, където „всичко е фалшиво и само лъжата е истинска“. Така той ни показва конните състезания в аргентинската столица, на които може да се видят коне, „животни, които струват милиони песи, и хора, които са изгубили ума си“. След като разглежда аристократическите гробища Реколета, той оставя там като епитафия думите: „И все пак аз предпочитам да бъда беден скитник (разбира се, жив), отколкото умрял милионер. И затова си нахлупвам шапката и напушам „Recoleta“. А не е ли актуална и сега характеристиката на жълтия печат с неговите кресливи заглавия, с многообещаващите реклами и пъстри обявления, в които „достатъчно е да знаеш какво търсиш и ще го намериш веднага: куче или учителка по пиано, папалал или професор по танц“.

Чувството за хумор у Б. Шивачев е органично, дълбоко присъщо на личността му, на естествено му устройство да приема живота не само откъм сериозната, но и откъм смешната му страна. Може би това именно негово свойство го предпазва от дидактика в излагането на цяла енциклопедия от разностранни познания, от позата на ментор. Нито за миг авторът не приема ролята на морализатор и наставник на читателя, макар и да съзнава новаторската същност на своята доброволно избрана мисия и на своето произведение.

Езикът на автора на „Писмата“ произтича органично от неговия стил. Това е стегнат, динамичен, точен, напълно съвременен литературен език, в който не може да се долови нито една остаряла форма, никаква дразнеща ръжда. Когато четеш „писмата“, неволно ти идват на ум думите на Волтер: „Една единствена дума на погрешно място може да унищожи и най-красивата мисъл!“

Шивачев разказва с езика на своите герои, без всякаква превзетост и книжност, без патетична лексика, делово и с чувство за същественото. Неговите къси, фрагментарно насечени фрази са пропити с взрив от емоции, без нито една нотка на фалшив патос, без позърска реторика. В цялата книга и особено в глава XIII, озаглавена „Спортomanия и лотария. Кому трябва 20 000 песи?“ има пасаж, който се запомнят още при първо прочитане — тъй точни и отмерени са думите, тъй верно са намерени те от автора. Вижте: „Аргентинците са отлични майстори на футбол. Единичното им нещастие се състои в това, че уругвайците са по-големи майстори от тях. Инак Уругвай и Аржентина са братски страни. Но когато стане дума за футбол, за ритане на топка, тогава всякакво братство отива по дяволите. Аржентина и Уругвай се превръщат в непримирими врагове. А националните тимове на тези страни освен топката гледат колкото се може повече да се ритат помежду си...“

Езикът на Шивачев увлича с цялата непосредственост на първото възприятие, с неудържима стремителност на ритъма, с образната си сила. И всичко това изглежда постигнато с лекота, която ни изкушава да мислим, че авторът едва ли не на един дъх е написал това, което в течение на четири години страдалчески е изживял в далечна чужбина.

Пътеписът е жанр с ярко изявен автобиографичен характер. Но и при Шивачев, автор с непосредствена и чиста природа, описанието се превръща в изповед, в откровение. Д. Б. Митов, който заедно с проф. Александър Балабанов беше сред първите наставници на младия талант, писа на времето: „В тия писма е разказана личната история на техния автор... Той е смелият човек, който жадува за ново слънце, който не може да търпи неправдите, който руши стария свят. Като Джек Лондон и той е истински скитник, който търси пулса на вселената и

се вълнува само от големите проблеми на живота.“ И след това той изтъква оня чуден жизнеутвърждаващ оптимизъм, зашеметяващия ентузиазъм на автора и характеризира неговите писма, които „трептят от някакъв особен възторг, възторга на вярващия в живота и в борбата за по-добро бъдеще човек, опиянен от красотата на природата, изпълнен с любов към страдащите.“

Най-точният портрет на автора обаче дава неговото произведение. Зад всяко отделно писмо, зад всеки епизод на тази развълнувана книга надничат добрите си умни очи човек с голямо и щедро сърце, облива с обаятелна усмивка и с неизтощима веселост малките и големите неща, малките и големите хора, малките и големите събития, които ни разкриват панорамата на един далечен и станал вече близък свят. От цялата книга лъхат богатството и сърдечността на човек, влюбен в света и хората, целият изтъкан от благородство и човеколюбие.

Шивачев е автор наблюдателен и умен, с повишен жизнен пулс, с темперамент на борец, който го тласка към действие. Той презира блатния застой, лъжата и официалната заблуда, готов е да встане срещу всяка неправда. Напрегнатият живот, който живее в Южна Америка, е разкрит в неговата книга непосредствено и правдиво, с една изключителна искреност и в същото време с едно съвършено чувство за мярка. Това предполага литературна ерудиция, но и нещо друго, не по-малко важно — жизнен опит. Шивачев не можа да завърши университет, но бе завършил друга школа, която му даваше неоспоримо предимство — той познаваше живота. Това го спаси от всеки хилав естетизъм, от книгата му лъха новата естетика на суровата действителност. Неговият нежен, деликатен интелект не беше крехък и той издържа много сурови изпитания и сподели много неправди. И какъв стремителен ентузиазъм, какво жизнелюбие. . .

Прикован на легло, затегнат в гипс и желяза, с парализирани крака, той блесува за нови пътешествия, за нови книги: „Ще стана, ще прохода и ще чупя паважа на „Царя“ с моите крака. . . Ще отида на Изток, в Индия, Китай и Япония. . . И ще се върна през Сибир и Русия.“

Борис Шивачев не можа повече да стане, не можа да замине на Изток и да се върне през Сибир и Русия. Той си отиде твърде млад, едва тридесетгодишен. И ни остави наистина горестно да съжаляваме, че ни напусна един чародец в зенита на своя жизнен път и в разцвета на творческото си дарование.